

A267

Prunella collaris

(Scop., 1769)

Płochacz halny

Rząd: wróblowe, podrząd: śpiewające, rodzina: płochacze

Status występowania w Polsce

Gatunek osiadły. Bardzo nielicznie lęgowy w Bieszczadach, nieliczny w Sudetach i na Babiej Górze, lokalnie średnio liczny w Tatrach. Prawdopodobnie migracje zimowe są ograniczone do zejścia niżej z hal i terenów ponad górną granicę lasu. Część populacji może jednak migrować dalej.

Opis gatunku

Ptaka wyraźnie większy od wróbla, ale z delikatniejszym dziobem. Wymiary: długość ciała 16–19 cm, rozpiętość skrzydeł 30–33 cm, masa ciała 40 g. Samica jest nieco mniejsza od samca. Dorosły samiec ma szarą głowę z niewyraźnym, brązowym kreskowaniem. Od dzioba przez oko biegnie ciemniejsza pręga. Oko otacza delikatna biała obrączka. Grzbiet pokryty jest wyraźnym ciemnobrązowym kreskowaniem na szarawym tle. Wzdłuż boków ciała biegną gęsto ułożone rdzawe paski. Podgardle jest bardzo gęsto biało-czarno łuskowane. Brzuch szarawy. Skrzydła brązowe, z jasnymi obrzeżeniami lotek. Na zakończeniach średnich i dużych pokryw skrzydłowych obecne są białe plamki, które na rozłożonym skrzydle dają efekt dwóch prążków. Ogon jest czarniawy, z białymi zakończeniami sterówek, dość dobrze widocznymi u przelatującego ptaka. Oko jest ciemnobrązowe, nogi koralowoczerwone, dziób czarny z wierzchu i na końcu, a żółty u nasady. Samica jest bardzo podobna, jednak ma nieco skromniejsze upierzenie. Młode nie posiadają rdzawej barwy na bokach, ich gardło jest szare. Ogólny ton upierzenia młodych ptaków jest ciemniejszy i bardziej jednolity, z mniejszym udziałem szarej barwy. Śpiew płochacza halnego składa się z urozmaiconych tonów, które ptak wydaje w wolnym tempie. W pewnych momentach przypomina to śpiew skowronka. Płochacz halny w trakcie śpiewu zmienia siłę głosu, śpiewając raz głośno, raz cicho. Głosy wabiące są proste i podobne do głosu wróbla.

Możliwość pomyłki z innymi gatunkami

Płochacz halny bardzo często jest mylony z wróblem *Passer domesticus* (A354, nieopisany w tej książce), szczególnie w miejscach o nasilonym ruchu turystycznym. Jest to jednak ptak wyraźnie od wróbla większy, o czerwonych nogach, rdzawych bokach ciała, z czarno-biało łuskowanym gardłem zamiast czarnego śliniaka, jak ma to miejsce u wróbla. Blisko spokrewniona z płochaczem halnym po-

krzywnica *Prunella modularis* (A266, nie opisana w tej książce) jest znacznie mniejsza i skromnie ubarwiona.

Biologia**Tryb życia**

Ptaka dzienny, żyje w parach. W czasie sezonu lęgowego w miejscach większego zagęszczenia pojawiają się samce będące pomocnikami i wtedy płochacze tworzą grupki wychowujące razem pisklęta, składające się z kilku osobników. Poza sezonem lęgowym często spotykany w niewielkich stadkach. Gatunek stosunkowo mało płochliwy. Ptaka można obserwować z bliska, szczególnie w miejscach, gdzie stale dokarmiane są przez ludzi.

Lęgi

Gatunek terytorialny. Dojrzałość płciową osiąga w 2. roku życia. Na terenach gniazdowania pojawia się wczesną wiosną, często jeszcze wtedy, gdy teren ten pokryty jest śniegiem. Do zakładania gniazd przystępuje, gdy tylko śnieg zaczyna ustępować. Gniazdo umieszczone jest z reguły w szczelinie skalnej, pod skałami lub we wgłębieniu

pod osłoną roślinności. Zdarzają się gniazda umieszczone u wlotu jaskiń, w tym silnie penetrowanych przez ludzi. W zniesieniu 2–4 jaj. Dwa lęgi w sezonie. Zależnie od pogody pierwsze lęgi można spotkać od końca kwietnia–połowy maja do lipca. Drugi lęg od połowy czerwca do końca sierpnia. Okres wysiadywania trwa 14–15 dni. Wysiadują oboje rodzice. W gnieździe młode przebywają około 16 dni. Są karmione przez oboje rodziców oraz często przez ptaki będące pomocnikami. Karmienie trwa również przez szereg dni po wylocie młodych z gniazda. Młode często opuszczają gniazdo, gdy jeszcze nie potrafią dobrze latać. Przez szereg dni po wylocie mogą wykorzystywać gniazdo jako miejsce schronienia. Terytorium lęgowe niewielkie, lecz znacznie większy obszar jest penetrowany w poszukiwaniu pokarmu. Stwierdzone zagęszczenie w Tatrach wynosi: na halach z kępami kosówki 1,0 p./10 ha, a w skałach i osuwiskach skalnych bez kosówki 1,8 p./10 ha.

Wędrowki

Typowych wędrowek u tego gatunku praktycznie się nie spotyka. Po sezonie lęgowym ptaki przemieszczają się jedynie w miejsca, gdzie jest łatwo dostępny pokarm. Nie wielkimi grupkami penetrują wtedy trawiaste hale, zbliżając się do siedzib ludzkich. W czasie nawrotów zimy, przy gwałtownych opadach śniegu, w górach spotyka się płochacze poza terenami lęgowymi. Widywane były wtedy w Górach Izerskich, Pieninach, Górach Świętokrzyskich, na Gubałowie. Dwukrotnie stwierdzono pojedyncze osobniki na niżu w środkowej części kraju: 3 kwietnia 1977 na skraju Łodzi oraz 10 kwietnia 1993 w Kielcach.

Zimowanie

Płochacz halny zimuje często w pobliżu siedzib ludzkich, takich jak schroniska, szałas, lub przebywa pod osłoną drzew w pobliżu górnej granicy lasu. Żeruje zimą wśród gałęzi świerków, a także na odpadkach i pokarmie zostawianym przez turystów lub wysypywanym przez pracowników schronisk i kolejek. Jako miejsca noclegowe wykorzystuje załomy ścian i okapy dachów schronisk oraz pobliskie świerki. Zimą spotykany jest w stadkach do kilkunastu osobników (np. przy górnej stacji kolejki linowej na Kasprowym Wierchu 1970 m n.p.m.).

Pokarm

Latem podstawowym składnikiem pokarmu są owady: wazki, prostoskrzydłe, pluskwiaki, gąsienice i imago motyli, larwy i dorosłe muchówki i błonkówki, w tym mrówki oraz chrząszcze. Mniej intensywnie łowi pająki, małe ślimaki czy skąposzczety. W niewielkiej ilości pobiera także pokarm roślinny: nasiona ziółorośli i traw, a także sporadycznie jagody borówek. W okresie pozalęgowym pożywienie porzucone lub podawane płochaczom przez turystów, jak na przykład serek topiony, okruchy chleba, kawałki wędliny, stanowi w niektórych

miejscach znaczący procent diety. Pokarm zbierany jest głównie z ziemi, po której ptaki przemieszczają się szybko małymi skokami lub biegając. Żerują w bardzo różnych miejscach. Mogą to być zarówno nagie skały i głązy, płaty śniegu, mchy, zeschła i świeża roślinność zielna o wysokości do kilkunastu centymetrów, jak i dachy, parapety schronisk, śmietniki, miejsca celowego dokarmiania, a także koński nawóz. Czasami chwytają owady w powietrzu lub penetrują, podobnie do pomurnika, niewielkie ścianki skalne. Zdarza się, że rozdziobują również mech i porosty na skałach. Sporadycznie gonią na piechotę lecące nisko owady lub czatują na nie, stojąc nieruchomo. Zimą w pokarmie zwiększa się znacznie udział roślin, w tym nasion świerka, jodły oraz zaschniętych owoców krzewinek.

Występowanie

Siedlisko

Zasiedla tereny górskie od górnej granicy lasu po piętro niwalne (w polskich górach 1200 do 2250 m n.p.m.). Są to głównie różne kombinacje siedlisk trawiasto-skalnych powyżej górnej granicy lasu, przede wszystkim w piętrze halnym, rzadziej w piętrze kosodrzewiny, gdzie płochacz halny zdecydowanie unika jej zwartych płatów. Szczególnie licznie zasiedla rumosz skalny u podnóża turni.

Siedliska z załącznika I Dyrektywy Siedliskowej, które mogą być istotne dla gatunku

- 4060 Wysokogórskie borówczyska bazynowe (*Empetrum-Vaccinietum*)
- 4070 Zarośla kosodrzewiny (*Pinetum mugo*)
- 4080 Subalpejskie zarośla wierzbowe wierzy lapońskiej lub śląskiej (*Salicetum lapponum*, *Salicetum silesiacae*)
- 6150 Wysokogórskie murawy acydoofilne (*Juncion trifidi*) i bezwapienne wyleżyska śnieżne (*Salicion herbaceae*)
- 6170 Nawapienne murawy wysokogórskie (*Seslerion tatrae*) i wyleżyska śnieżne (*Arabidion coeruleae*)
- 6230 Bogate florystycznie górskie i niżowe murawy bliźniczkowe (*Nardion*)
- 6430 Ziółorośla górskie (*Adenostylion alliariae*) i ziółorośla nadrzeczne (*Convolvuletalia sepium*)
- 8110 Piargi i gołoborza krzemianowe
- 8120 Piargi i gołoborza wapienne ze zbiorowiskami *Papaverion tatricum* lub *Arabidion alpinae*
- 8210 Wapienne ściany skalne ze zbiorowiskami *Potentilletalia caulescentis*
- 8220 Ściany skalne i urwiska krzemianowe ze zbiorowiskami z *Androsacetalia vandellii*
- 8230 Pionierskie murawy na skałach krzemianowych (*Arabidopsidion thalianae*)
- 9410 Górskie bory świerkowe (*Piceion abietis* część – zbiorowiska górskie)
- 9420 Górski bór limbowo-świerkowy (*Pino cembrae-Piceetum*)

Rozmieszczenie geograficzne

Płochacz halny jest gatunkiem górskim o porozrywany areale, zamieszkującym Palearktykę. Występuje w górach Eurazji oraz w górach północno-zachodniej Afryki (Atlas). Na tym rozległym obszarze występowania gatunku wyróżniono 10 podgatunków. Podgatunek nominatywny *P. c. collaris* spotykany jest w północno-zachodniej Afryce w Górach Atlas oraz w zachodniej i środkowej Europie w Górach Kantabryjskich i Górach Centralnych na Półwyspie Iberyjskim, w Pirenejach, Alpach, Sudetach i Karpatach do Rumunii. *P. c. subalpina* zasiedla Góry Dynarskie, Bałkany, Góry Taurus i Kretę, a *P. c. montana* Anatolię, Kaukaz, Elbrus po północny Iran. Pozostałe podgatunki występują poza Europą. W okresie lęgowym płochacz halny zamieszkuje z reguły hale od 1200 m n.p.m. po strefę wiecznego śniegu. W Alpach i na Kaukazie dochodzi do 3000 m n.p.m., w Azji Środkowej do 4000 m n.p.m., a w Himalajach jeszcze wyżej, osiągając blisko 8000 m n.p.m. na Mount Everest. Zimą czasami zostaje na terenie lęgowym, ale zwykle przesuwa się niżej po stokach, zwykle do 1800 m n.p.m. Znacznie rzadziej odwiedza skaliste miejsca na nizinach lub wędruje dalej.

Rozmieszczenie w Polsce

W Polsce najliczniejsza populacja płochacza halnego występuje w Tatrach. Wszystkie znane tu stanowiska lęgowe znajdowały się na wysokości 1550–2250 m n.p.m. Mniej licznie występuje na Babiej Górze i w Bieszczadach. W Sudetach tylko w Karkonoszach, ponadto sporadycznie jego lęgi stwierdzono w masywie Śnieżnika. Populacje w Sudetach i polskich Karpatach są najdalej na północ wysuniętymi stanowiskami w Europie.

Status ochronny

Ochrona gatunkowa w Polsce: gatunek objęty ochroną ścisłą (Dz.U. z 2004r. Nr 220, poz. 2237)

Polska czerwona księga zwierząt (2001): NT gatunek niższego ryzyka, ale bliski zagrożenia

Status zagrożenia w Europie: S gatunek niezagrożony, którego status ochronny jest prawdopodobnie odpowiedni

BirdLife International: SPEC -

Dyrektywa Ptasia: Art. 4.2

Konwencja Berneńska: załącznik II

Występowanie gatunku na obszarach chronionych

Wszystkie stanowiska tego gatunku w Polsce znajdują się na terenie parków narodowych: Bieszczadzkiego PN, Tatrzańskiego PN, Babiogórskiego PN i Karkonoskiego PN.

Rozwój i stan populacji

Wielkość europejskiej populacji płochacza halnego szacuje się na 62 000–130 000 p. Najliczniejsze populacje

zamieszkują tereny Hiszpanii (17 000–20 000 p.), Szwajcarii (15 000–20 000 p.) i Włoch (10 000–20 000 p.). Najliczniejsza polska populacja płochacza halnego zamieszkuje Tatry. W latach 1992–1994 w Tatrzańskim PN wykazano 359 p., z czego 53 p. występowały w Tatrach Zachodnich. W roku 1993 największe skupienia płochaczy notowane były w Dolinie Pięciu Stawów Polskich – 122 p., w Dolinie Gąsienicowej – 65 p. i w Kotle Morskiego Oka – 43 p. Podkreślić jednak trzeba, że zależnie od warunków atmosferycznych notuje się silne wahania liczebności tego gatunku. W 1999 r. w Dolinie Pięciu Stawów Polskich stwierdzono tylko 76 p. lęgowych. Mniej licznie, bo w liczbie kilku–kilkunastu p., gatunek występuje na Babiej Górze. Związany tu jest z urwiskami i rumoszem skalnym na północnym stoku Diablaka, gdzie się gnieździ. Choć populacja płochacza halnego na Babiej Górze jest niewielka, to jednak jest już znana od połowy XIX w. W Bieszczadach prawdopodobnie gniazduje kilka p. W Sudetach występuje tylko w Karkonoszach, gdzie w latach 1991–1994 spotkano 9–10 p. W latach 1962–1965 stwierdzono na tym terenie wahania 5–12 p. Ponadto sporadyczne lęgi płochacza halnego wykryto w 1973 r. w masywie Śnieżnika. Ogólnie w Polsce aktualnie gniazduje 375–385 p. Wydaje się, że jest to gatunek o stabilnej liczebności w Tatrach i Karkonoszach, gdzie pomimo znacznych wahań utrzymuje równowagę dynamiczną. Zagrożone są tylko drobne populacje, szczególnie bieszczadzka i być może babiogórska.

Zagrożenia

Gatunkowi zagraża w Polsce:

- niska liczebność i izolacja populacji zasiedlających poszczególne fragmenty arealu gniazdowego;
- drapieżnictwo ze strony drapieżników czworonożnych (kuna leśna, łasica i inne łasicowate);
- utrata siedlisk w wyniku rozbudowy tras narciarskich i szlaków turystycznych;
- synantropizacja płochacza w miejscach licznie odwiedzanych przez turystów.

Propozycje odnośnie do zarządzania

Należy:

- utrzymać obecny status ochronny terenów występowania płochacza halnego, nie dopuszczając do zwiększenia ich penetracji przez ludzi oraz przez zwierzęta hodowlane.

Propozycje badań

Należy badać:

- biologię okresu lęgowego i zimowego;
- dyspersję polęgową.

Monitoring

- coroczne liczenie par lęgowych (ze zwróceniem uwagi na pomocników), z indywidualnym znakowaniem (kolorowe obrączki) ptaków, w jednej z tatrzańskich dolin, najlepiej w Dolinie Pięciu Stawów Polskich lub Dolinie Gąsienicowej.

Bibliografia

- BAZA DANYCH OSO – NATURA 2000. Zakład Ornitologii PAN.
BAZA DANYCH POLSKIEGO ATLASU ORNITOLOGICZNEGO.
Zakład Ornitologii PAN.
- BIRDLIFE INTERNATIONAL / EUROPEAN BIRD CENSUS COUNCIL. 2000. European bird populations: estimates and trends. Cambridge, 160 s.
- BOCHEŃSKI Z. 1960. Przypadki antropofilizacji niektórych gatunków ptaków. *Przegl. Zool.*, 4, 4: 314–315.
- BOCHEŃSKI Z. 1970. Ptaki Babiej Góry, *Acta zool. cracov.*, 15, 1: 1–60.
- BOCHEŃSKI Z. 1992. Płochacz halny (*Prunella collaris*), W: Głowaciński Z. (red.). Polska czerwona księga zwierząt. Warszawa, s. 220–221.
- BOCHEŃSKI Z. 2001. *Prunella collaris* Scopoli, 1769) – Płochacz halny. W: Głowaciński Z. (red.). Polska czerwona księga zwierząt. Kręgowce. Warszawa, s. 253–254.
- BOCHEŃSKI Z. 2003. Ptaki Babiej Góry. W: Wołoszyn B. W., Wołoszyn D., Celary W. (red.) Monografia fauny Babiej Góry, s. 421–440.
- CICHOCKI W. 1993. Ptaki. W: Mirek Z., Piękoś-Mirkowa H. (red.) Przyroda Kotliny Zakopiańskiej, Kraków-Zakopane, s. 227–237.
- CICHOCKI W. 1996. Rozmieszczenie i liczebność wybranych gatunków ptaków w Tatrzańskim Parku Narodowym w latach 1992–1995. W: Kownacki A. (red.) Przyroda Tatrzańskiego Parku Narodowego a Człowiek, 2. Biologia. Kraków – Zakopane, s. 108–112.
- CICHOCKI W. – dane niepublikowane.
- CRAMP S., BROOKS D.J. (red.) 1992. Handbook of the Birds of Europe, the Middle East and North Africa. The Birds of the Western Palearctic. Vol. 6. Warblers. Oxford, 728 s.
- DYRCZ A. 1976. Materiały do biologii płochacza halnego (*Prunella collaris*). *Not. Orn.*, 17, 3–4: 79–92.
- DYRCZ A., GRABIŃSKI W., STAWARCZYK T., WITKOWSKI J. 1991. Ptaki Śląska. Monografia faunistyczna. Wrocław, 525 s.
- FLOUSEK J., GRAMSZ B. 1999. Atlas ptaków lęgowych Karkonoszy (1991–1994). Správa Krkonošského národního parku. Vrchlabí, 424 s.
- GŁOWACIŃSKI Z., PROFUS P. 1992. Structure and vertical distribution of the breeding bird communities in the Polish Tatra National Park. *Ochrona Przyrody*, 50(1): 65–94.
- JONSSON L. 1998. Ptaki Europy i obszaru śródziemnomorskiego. Warszawa, 559 s.
- KARASKA D. 2002. Vrchárka červenková (*Prunella collaris*), W: Danko S., Darolová A., Kritín A. (red.) Rozšírenie vtákov na Slovensku. Bratislava, 686 s.
- PROFUS P. 1992. Płochacz halny *Prunella collaris*, W: Walasz K., Mielczarek P. (red.) Atlas ptaków lęgowych Małopolski 1985–1991. Wrocław, s. 310–311.
- SOKOŁOWSKI J. 1958. Ptaki ziem polskich. Vol. I, Warszawa, 441 s.
- TOMIAŁOJĆ L. 1990. Ptaki Polski; rozmieszczenie i liczebność. Warszawa, 462 s.
- TOMIAŁOJĆ L., STAWARCZYK T. 2003. Awifauna Polski. Rozmieszczenie, liczebność i zmiany. Wrocław, 870 s.
- WALASZ K. (red.) 2000. Atlas ptaków zimujących Małopolski. Kraków, 602 s.
- ZWIJACZ KOZICA T. – dane niepublikowane.

Włodzimierz Cichocki